

УДК 1(091) (477)

КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКА СПАДЩИНА В УКРАЇНСЬКІЙ ДУХОВНІЙ КУЛЬТУРІ

Марія КАШУБА

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра філософії

Розглядається вплив кирило-мефодіївської традиції на утвердження само-свідомості людини в українській духовній культурі, а також її роль у збереженні етнічно-національної самосвідомості українського народу.

Ключові слова: філософія, кирило-мефодіяна, Україна, культура, духовність.

Слов'янські просвітники, солунські брати Кирило і Мефодій, відомі на Русі насамперед як християнські місіонери. Зрозуміти значення і вагомість їхнього вчинку – створення слов'янської азбуки для письма народів, який розмовляв мовою з неподібними на грецькі звуками – можна лише у широкому культурологічному контексті. Відомо, що брати додали до грецького алфавіту букви на позначення таких чисто слов'янських звуків, яких не було у грецькій мові, графічно вписавши їх у подібний до грецького тип. Доволі повно цей факт досліджений філологічною та історичною науками, а також культурологією та філософією. У пропонованій статті основну увагу приділено саме світоглядному аспекту духовної спадщини солунських братів, передовсім, показано значення кирило-мефодіївської традиції для формування філософської думки як у найдавніші часи, так і в подальші періоди розвитку української філософії.

З утвердженням на Русі християнства, а з ним і культурного доробку Кирила й Мефодія пов'язане формування нового світогляду, нового розуміння людини. У язичницькому, міфічному світосприйнятті людина не виділяла себе з природи, вона трактувала себе не як істоту, а як річ серед інших речей, тобто пасивно споглядала навколишню дійсність, пояснюючи її образами своєї уяви, доступними для сприйняття. Християнський же тип мислення ґрунтується на визнанні людини вже як субстанційної особистості, представленої у поєднанні тіла й душі, об'єктивного і суб'єктивного. Проголошене християнською релігією створення людини Богом, коли він увіткнув у горстку земної плоті свій дух, означало, що він надихнув людину-річ, якою був язичник, мислити себе великою істотою, подобою Бога. Така людина підноситься на вищий рівень самосвідомості, адже людина-річ ніколи не мислить себе особистістю, а християнська людина підіймається над чуттєвим космосом, солідаризується з його творцем. Людина звертається до свого внутрішнього світу, відкриваючи в собі його як часточку Бога – душу і дух, що дає їй змогу не лише усвідомити обмеженість свого фізичного буття, а й свої можливості у безконечному світі, вселяє надію на вічне життя з Богом. Нове уявлення про свідомість як самосвідомість, як совість спонукає

до загостреного морального самовідчуття, до глибокого переживання тасмниці буття в усіх його проявах. Усе це зумовило своєрідність давньоруського способу філософування, яке позначилося й на подальших етапах розвитку філософії в Україні.

Людина, що відчуває в собі подобу Творця – дух, живе не тільки для земних справ, як це відображено в міфологічному світогляді, вона прагне чогось вищого – вічного блаженства. Свої сподівання й прагнення людина-християнин звертає до вищої сили, яка нею опікується, її надихає й оберігає, настановляє на шлях праведного життя. Звертання до Абсолюту християнин втілює в слова молитви, якими промовляє його душа, тому вони є символами, сповненими Божого натхнення. Ці символи людина прагне огорнути плоттю, відчути не лише внутрішнім чуттям, а й зовнішніми відчуттями, зафіксувати й передати майбутнім поколінням. Це прагнення було вагомою причиною виникнення писемності.

Як свідчить середньовічна філософія, християнство пов'язане з могутнім стимулом до напруженої інтелектуальної праці, і це помітно у давньоруській культурі, незважаючи на те, що тут було надзвичайно глибоким відчуття близькості людини до природи, яке на рівні глибинного архетипічного зв'язку відчувається донині. Християнство – це релігія Писання з притаманною йому благоговійною пошаною до Слова. Вона ґрунтувалася на переконанні, що не лише священні тексти Біблії, а й увесь світ як творіння Боже є книгою, де вміщено заповідану Богом сокровенну істину, зміст якої людина повинна осягнути. Тому культура, яка розвивається на основі християнської релігії, неминуче набуває книжного характеру, людина тут зобов'язана дошукуватися смислу, прихованого в слові, така культура стимулює насамперед до роздумів над словом, до пошуків його метафізичного символічного значення¹. Це призвело до виникнення філософії, яка починається в слові, що розуміється як вираз узагальнюючої думки.

У середньовічній Європі у ті часи велися дискусії про природу виразів узагальнюючої думки – загальних понять-універсалій: чи є вони реальними, тобто наповненими матеріальним змістом, чи лише абстрактними назвами, утвореними нашою уявою. Це всім відома суперечка реалістів і номіналістів, але, вникнувши у її суть, розуміємо, що йдеться про природу слова, здатного водночас бути абстрактним поняттям і позначати конкретну річ, що реально існує в навколишньому світі. Виражена у понятті-слові, конкретна річ ставала символом, який можна було фіксувати і в уяві, і на письмі. Кирило і Мефодій дали можливість такої фіксації, а отже, і передачі цих символів майбутнім поколінням.

З появою писемності пов'язаний вищий рівень мислення, абстрагування від конкретної речі, що означало втрату родоплеменних зв'язків, заснованих на конкретиці усної традиції. Зникає рід, а отже, й інформація, яка витворювалася усною традицією роду і передавалася від покоління до покоління ще не цілком як “колективне несвідоме” (Юнг К.), а як конкретний досвід людей насамперед. Така інформація пов'язана з міфологічною свідомістю, коли людина ще не мислила себе особистістю. З появою християнського світорозуміння з її поняттям особистості, пов'язаної з творцем світу, родова, міфологізована свідомість поступилася місцем внутрішній потребі нової інформації, заснованої на відчутті причетності людини до Абсолюту, до вічності. Це прагнення зумовило появу писемності, а згодом рукописної книжності, що на Русі пов'язане з іменами солунських братів – просвітителів Кирила й Мефодія.

Усе це свідчить про те, що справа просвітителів була настільки вагомою в духовній культурі України, що заклала підвалини могутньої традиції, сутність якої пов'язана з

¹ Горський В., Стратій Я., Тихолаз А., Ткачук М. Київ в історії філософії України. Київ, 2000. С.17.

утвердженням високого авторитету книжності, тексту, слова в системі духовних цінностей нашої культури. Вона пов'язана насамперед з визнанням високого авторитету “книжної мудрості” у культурі Київської Русі, що засвідчено у численних пам'ятках того періоду – літописах, Ізборнику Святослава 1076 р., студитському статуті Києво-Печерського монастиря, який зобов'язував ченців до “ученія книжного”.

Діяльність Кирила й Мефодія сприяла утвердженню в давньоруській культурі авторитету книги і книжника як посередника між людиною і Богом. Трагування Святого Письма, слова книжного як Божої Премудрості наближало людину до Бога, перетворювало її з безсловесної істоти в особистість – вищу істоту, якою і є людина. Слово не тільки творило людину, сприяло її самоусвідомленню як особистості, а й сприяло формуванню народу як етнічної спільності. Зі “Слова про закон і благодать” митрополита Іларіона Київського дізнаємося, що старослов'янське слово “язик” мало значення не тільки “мова”, а й “народ”: “како закон отиде, благодать же ѿ истина всю землю исполни и віра в вся язики простресе і до нашего язика русскаго”².

Отже, з появою слова в нашій духовній культурі утверджується не лише самосвідомість людини-особистості як вищої живої істоти на землі, а й самоусвідомлення народу, спільноти, яка має мову й письмо, щоб заявити про себе у світі, зафіксувати своє світорозуміння у поняттях своєї мови, залишити пам'ять про себе у писемних пам'ятках. Не тільки кожен русич-християнин, який оволодів писемністю, міг відчутти себе співпричетним до вічності, до Божого Абсолюту, а й цілий народ зміг заявити про себе як суб'єкт історії.

Традиція Кирила й Мефодія значною мірою сприяла збереженню етнічно-національної самобутності українського народу. Особливо чітко це проявилось не лише в період Київської Русі чи Галицько-Волинської держави, а й в епоху першого культурно-національного відродження. Ще в пору “олельковицького” ренесансу – друга половина XV ст. – яскраво проявився авторитет Київської Русі й слов'янської писемності. У той час, коли вся Європа захоплюється латиномовними книжними здобутками, в тому числі перейнятими від арабів перекладами античної мудрості, у Києві плідно працює група перекладачів, які фактично творили слов'янською мовою і кириличними буквами українську літературу, наукову й філософську термінологію. Саме тоді близько до розмовної українською мовою перекладено окремі книги Старого Заповіту (“Руф”, “Естер”), природничо-наукові трактати “Арістотелеві врата”, “Космографія”, “Логіка Авіасафа”, а також європейські світські повісті типу “Александрії”, “Про Бову-королевича” та ін.

І це тоді, коли інтелектуальна молодь, прагнучи знань, виїжджала у європейські університети, де вивчала латину і творила нею. Водночас у 1491 р. у Кракові кирилицею світ побачили перші друковані книги “Октоїх”, “Часослов”, “Тріодь цвітна” й “Тріодь пісна”. Цей знаменний і у світлі кирило-мефодіївської традиції Київської Русі цілком закономірний факт тлумачиться по-різному, навіть негативно з легкої руки польського полеміста Петра Скарги. Зокрема, у книзі “Про єдність Божої церкви під одним пастирем” (1577) він писав: “Зі слов'янським язиком ніхто не може бути ученим, і вже його тепер ніхто не розуміє добре, бо немає на світі такого народу, який би говорив ним так, як пишеться в книжках, а своїх правил, граматик і словарів для науки він не має і не може мати. Тому попи ваші мусять удаватися до польського за толкованям, коли хочуть щось зрозуміти в слов'янським”.³ Польський мислитель вважав,

² *Иларион*. Слово о законе и благодати // Историко-философское наследие Илариона Киевского. Москва, 1986. Ч.1. С.13.

³ Архив Юго-Западной Руси. Т.1. Ч.1. Киев, 1904. (976 с.). С.70–71.

що кирило-мефодіївська традиція перешкодила українському народові вписатися в латиномовну, на його думку, вищу культурну атмосферу Західної Європи. Такої ж думки дотримувався М.Грушевський, і нині вона має місце в науковій літературі.

На тлі європейського Ренесансу й Реформації дотримання кирило-мефодіївської традиції в Україні наприкінці XVI–у першій половині XVII ст. може видатися консерватизмом і навіть ретроградством. Досить згадати протистояння Івана Вишенського із братськими громадами, які зробили у своїх школах перший вагомий крок до зближення з латиномовною західною культурою; а згодом потужні зусилля Петра Могили на ниві освіти, які на початках зіткнулися з категоричним нерозумінням й неприйняттям не тільки з боку освічених кіл суспільства, а й широкої громадськості, насамперед, козацтва.

Можна припустити, що відсутність пієтету в Україні до латинської мови, різке неприйняття її, як і всієї заснованої на цій мові західноєвропейської традиції прихильниками православного традиціоналізму в особі Івана Вишенського і його однодумців, є однією з вагомих підстав “відставання від Європи”, тобто сповільнення темпів культурного розвитку. Особливо яскраво це помітно в добу Ренесансу. Донині в науці нема однастайності щодо визнання наявності в нашій культурній історії періоду Відродження, з його переорієнтацією культури, переворотом у світогляді людини, з відродженням власної “античності”, у даному випадку традицій Київської Русі. Причина цього, на наш погляд, якраз у сильному впливі кирило-мефодіївської традиції, яка запобігала латинізації церкви і сприяла збереженню “культурної притомності” (О.Забужко).

Наявність в українській духовній культурі періоду Ренесансу, хоч і дуже короткого порівняно з аналогічним періодом у культурі Західної Європи, підтверджує теза, що причиною нехтування цим періодом, його “непоміченості”, є, власне, його своєрідність, зумовлена впливом кирило-мефодіївської традиції. Якщо італійське Відродження розпочалося зі звернення до ідей і образів античності, до латинської мови як мірила високої вченості й освіченості, а згодом і до рідної мови, то в Україні власною античністю була Київська Русь, а рідну мову треба було плекати й боронити як запоруку збереження національної ідентичності та культурної самобутності, оскільки цього вимагали пріоритети соціо-культурного розвитку.

Дослідники стверджують, що в культурі України другої половини XVI–першої половини XVII ст. чітко простежується інтерес до власної старовини, тобто княжої доби. Він проявляється насамперед у зацікавленні старослов’янською й церковнослов’янською мовою. Найбільше зусиль у цій справі доклали вчені Острозького культурно-освітнього осередка, найінтенсивніша діяльність якого припадає на період підготовки Берестейської унії 1596 р. Засновник осередка князь Костянтин-Василь Острозький задумав його як оплот православного просвітительства, оснований на візантійській культурній традиції. Він зібрав при своєму дворі в Острозі кращі наукові сили того часу, які вийшли зі стін найстаріших європейських університетів, зокрема, Падуанського й Краківського. Учені, згуртовані під патронатом князя Острозького, становили не тільки багатонаціональну, а й багатоконфесійну дружину, проте всіх їх об’єднувала спільна мета – розгорнути освіту православного краю, якому так її бракувало, підготувати книги й підручники для школи, налагодити книгодрукування доступною для населення мовою. У фундаментальній монографії історика І.Мицька “Острозька слов’яно-греко-латинська академія” (Київ, 1990) авторитетно й переконливо стверджується, що творчість острозьких учених – як перекладацька, так і оригінальна – була підпорядкована

одній меті – підготовці випуску першої в світовому друкарстві “Біблії” церковно-слов’янською мовою, а отже, утвердженню кирило-мефодіївської писемної традиції.

Автор монографії переконаний, що підготовці такого монументального видання передувало вироблення певної лінгвістичної концепції. Острозькі науковці не пішли шляхом видання “Біблії” тогочасною національною, тобто українською мовою, що вже зробили до них інші слов’янські народи (чехи, поляки) чи до чого прагнув у своєму незавершеному виданні Ф.Скорина. “Орієнтація не на вузьконаціональні інтереси, а на потреби всього слов’яно-православного регіону була домінуючою”⁴. Для нашої теми особливо важливо, що тут же автор пише: “Пріоритет церковнослов’янської мови в перекладі й виданні творів греко-візантійської літератури – ось основна засада в науково-видавничій діяльності осередку, що зумовлювалось потребою протистояння польсько-католицькій культурно-ідеологічній експансії на Україні та в Білорусії”⁵. Так само вважають й інші дослідники Острозького осередку, зокрема, Я.Стратій, В.Колосова, яка прямо пише, що “літературно-мовна концепція острозьких гуманістів викристалізувалась не без впливу книжкових традицій другого південнослов’янського впливу”⁶.

Острозький осередок, отже, утверджував кирило-мефодіївську традицію вельми активно, трактуючи її як основу для становлення й розвитку української та всієї слов’янської вченості з метою протистояння вченості латинізованої Європи.

З висоти наукових лінгвістичних досягнень нашого часу можна по-різному ставитись до такої мети вчених Острозького гуртка, але не можна не зазначити, що, виходячи з умов свого часу, враховуючи загрозливі для культурних традицій обставини, острозькі вчені саме у кирило-мефодіївській традиції вбачали ті могутні підвалини, на які могли спиратися у відстоюванні своєї справи.

Мовою, яку плекала ця традиція, вони перекладали твори Отців Церкви, писали численні полемічні праці й поезії, публікували Острозьку Біблію 1581 р., що стала символом української й слов’янської вченості – її дарували почесним іноземним гостям. Про користь і силу кирило-мефодіївської традиції свідчить і те, що саме з острозького осередка вийшов автор першої слов’янської граматики Мелетій Смотрицький. Слідом за опублікованою ним у Вільно 1619 р. граматикою слов’янської мови вийшли праці Лаврентія Зизанія, Памви Беринди, що свідчить про плідну працю проповідників і діячів братств над утвердженням слов’янської мови. Саме вони демонструють красу й змістовність рідного слова, доводять, що мова, записана кириличною абеткою – старослов’янська мова – така ж багата й милозвучна, така ж виразна й змістова, як інші наукові мови – гебрейська, грецька, латинська.

Кирило-мефодіївську традицію плекали і діячі братств, і сподвижники вченого гуртка при Києво-Печерській Лаврі, особливо його фундатор і душа Єлисей Плетенецький і наступник його Петро Могила. У заснованій при Лаврі друкарні перші книги вийшли старослов’янською мовою, кириличним шрифтом, і друкувалися ним як світські, так і духовні ціле століття аж до заборони видавати світські книги Петром 1720 р.

Попри зусилля численних інтелектуалів, особливо в першій половині XVII ст., (діячі братств, П.Могила, Києво-Могилянська академія), наблизити Україну до латинського культурного середовища, все ж кирило-мефодіївська традиція переважила. Цьому сприяла історична реальність – підневільна ситуація, відсутність державності

⁴ Мицько І.З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія. Київ, 1990. С.31.

⁵ Там само.

⁶ Колосова В.П. Идеологические предпосылки деятельности Острожского кружка // Федоровские чтения. 1981. Москва, 1985. С.88.

зумовлювали консервування культурної традиції, на якій ґрунтувалася етнічно-національна самобутність. Тому в XVIII ст. в Україні й не розвинувся культ раціонального знання, глибокий інтерес до наукового пізнання світу, як це було у Західній Європі в добу Просвітництва. У XIX ст., в епоху романтизму, кирило-мефодіївська традиція ожила в усій своїй повноті, насамперед завдяки діяльності одноіменного товариства з його ідеями. Знову ж таки історична реальність зумовила живучість цієї традиції в філософії української національної ідеї, особливо в другій половині XIX–XX ст. (П.Юркевич, М.Драгоманов, І.Франко, Д.Донцов, Ю.Липа, В.Винниченко та ін.).

Отже, світоглядний вплив кирило-мефодіївської традиції проявився в українській духовній культурі в утвердженні християнства, що сприяло усвідомленню людини як особистості, у збереженні слов'янської мови й традиції культури, а також у філософії національної ідеї, оформлення якої пов'язане з кирило-мефодіївським братством.

KYRYLO-METHODIAN HERITAGE IN UKRAINIAN SPIRITUAL CULTURE

Maria KASHUBA

L'viv Ivan Franko National University
1, Universytets'ka Str., L'viv, 79000
The Chair of Philosophy

Influence of Kyrylo-Methodian tradition on strengthening of self-awareness of person in Ukrainian spiritual culture and its role in preservation of ethnic-national self-awareness of Ukrainian nation is considered.

Key words: philosophy, Kyrylo-Methodiana, Ukraine, culture, spirituality.

Стаття надійшла до редколегії 06.02.03.

Прийнята до друку 12.03.03.